

T. XXIV (2021) Z. 1 (61)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2021.136672

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

The emergence of the Polish paradigm of press studies (1954–1969)

Konstruowanie polskiego paradygmatu praso- znawstwa (1954–1969)

Katedra Dziennikarstwa
i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
ul. Uniwersytecka 17
PL 25-406 Kielce
e-mail: tomasz.mielczarek@ujk.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-3330-8840>

**Tomasz
MIELCZAREK**

KEY WORDS:
History of Polish press studies, paradigm, approach and
methodology, Mieczysław Kafel (1912–1972)

SŁOWA KLUCZOWE:
praszoznawstwo, paradygmat,
metodologia badań, Mieczysław Kafel (1912–1972)

ABSTRACT
This article focuses on the developments which led to the construction of a Polish paradigm of press studies. An analysis of the methodological premises and contributions of researchers involved in that process in the 1950s and 1960s indicates that the key role in developing a such a paradigm was played by Mieczysław Kafel. It must be said, though, that his concept of press studies was not adopted by all specialists in field. As a result Polish press/media studies exhibit considerable differences of approach (paradigmatic structure).

ABSTRAKT
Przedmiotem artykułu był proces konstruowania paradygmatu praszoznawstwa. Autor przypomniał polskich uczonych i ich poglądy dotyczące metodologii badań prasy i innych mediów. Doszedł do wniosku, że najistotniejszy wkład w sformułowanie paradygmatu praszoznawstwa miał Mieczysław Kafel. Niemniej jednak jego koncepcja nie zyskała akceptacji wszystkich badaczy, co skutkuje tym, że polskie praszoznawstwo/medioznawstwo do czasów współczesnych charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem paradygmatycznym.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu była charakterystyka narodzin paradygmatu polskiego prasoznawstwa. Autor odwołując się do koncepcji Thomasa Kuhna analizował akceptowane wzory praktyki naukowej obejmującej prawa, teorie i praktyczne zastosowania narzędzi badawczych. Wszystkie elementy wymienione w tym schemacie tworzyły model polskich badań prasoznawczych. Nim jednak go sformowano polskie prasoznawstwo przeszło przez fazę deskryptywną i kumulatywną obejmującą lata 1794–1953.

Narodzinom paradygmatu prasoznawstwa sprzyjał okres liberalizacji ideologiczno-politycznej określanej publicystycznie odwilżą październikową, której pierwsze symptomy pojawiły się na przełomie 1954 i 1955 roku. Odnotowano wówczas przedsięwzięcia organizacyjne, które przyczyniły się do sformułowania polskiego paradygmatu interesującej nas dyscypliny naukowej. Były to powołanie Zakładu Badań Prasoznawczych przy Zarządzie Głównym RSW „Prasa” oraz Krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych. W tym samym czasie zaczęła funkcjonować Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego PAN.

Instytucje te, wraz z uniwersyteckimi szkołami dziennikarskimi, stworzyły materialną bazę prasoznawstwa. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku wydawano trzy czasopisma prasoznawcze, a badania prowadziło blisko sto osób, w tym kilku profesorów. Wywodzili się oni przede wszystkim z nauk historycznych i filologicznych. Było też kilku socjologów i prawników.

Paradygmat interesującej nas dyscypliny naukowej budowany był stopniowo, a zawdzięczamy go przede wszystkim Mieczysławowi Kafłowi. Warto jednak pamiętać, że jego metodologiczne propozycje nie zyskały akceptacji całego środowiska prasoznawców. Dlatego też można przyjąć, że podobnie jak to miało miejsce w nauce światowej, polskie prasoznawstwo/medioznawstwo już od swych początków charakteryzowało się dużym różnicowaniem paradygmatycznym.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie procesu tworzenia paradygmatu polskiego prasoznawstwa. Przypomnijmy, że paradygmat, w ujęciu twórcy tego pojęcia Thomasa Kuhna, to pewne akceptowane wzory praktyki naukowej obejmującej prawa, teorie, zastosowania i wyposażenie techniczne. Tworzą one model, z którego wyłania się jakaś szczególna, zwarta tradycja badań naukowych¹. Biorąc pod uwagę te definicyjne cechy można przyjąć, że po okresie deskryptywnym i kumulatywnym obejmującym lata 1794–1953², w kolejnej epoce historycznej polskie prasoznawstwo wkroczyło w fazę paradygmatyczną.

Artykuł ma charakter przeglądowny. Porządkuje i doprecyzowuje dotychczasowe ustalenia. Odwołuje się do znanej, chociaż niezwykle rzadko przywoływanej literatury.

1. Instytucje

Pojawieniu się paradygmatu polskiego prasoznawstwa sprzyjał okres liberalizacji ideologiczno-politycznej określanej publicystycznie odwilżą październikową, której pierwsze symptomy pojawiły się na przełomie 1954 i 1955 roku. Odnotowano wówczas przedsięwzięcia organizacyjne, które przyczyniły się do określenia interesującego nas modelu badań naukowych.

Jednym z takich przedsięwzięć było powołanie we wrześniu 1954 roku Zakładu Badań Prasoznawczych przy Zarządzie Głównym RSW „Prasa”. Zakład ten podjął pracę w 1955 roku. Utworzono w nim pracownie: współczesnej prasy polskiej, prasy międzynarodowej, historii prasy polskiej, studiów nad organizacją i czytelnictwem prasy oraz techniki wydawniczej. Zakład rozpoczął wydawanie „Kwartalnika Prasoznawczego” (1957–1959) redagowanego przez Mieczysława Kafła. Ukazało się tylko sześć numerów tego pisma.

W ostatnim roku swej egzystencji jednostka ta funkcjonowała jako Biuro Badań Prasoznawczych. Biuro to zaprzestało działalności w 1959 roku³.

¹ T.S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, tłum. H. Ostromęcka, red. i posłowie S. Amsterdamski, Warszawa 1968, s. 26.

² Ten fragment dziejów polskiego prasoznawstwa został zaprezentowany w: T. Mielczarek, *Początki polskich badań prasoznawczych*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, z. 4.

³ J. Myśliński, *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958–1993)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 187.

Niezbyt aktywna praca Zakładu wynikała z jego personalnego zrostu z Wydziałem Dziennikarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Wydział ten powołano w 1953 roku⁴. Kierowali nim kolejno: Jerzy Kowalewski, Aleksander Litwin, Zygmunt Młynarski i Mieczysław Kafel. Oprócz nich pracowali tam m.in.: Zygmunt Mitzner, Bartłomiej Golka, Tadeusz Kupis, Stanisław Lato, Alina Słomkowska, Michał Szulczewski. Ogółem zatrudniano blisko 40 pracowników naukowo-dydaktycznych. Zajęcia praktyczne, które stanowiły około 30 procent ogółu dydaktyki, prowadziło kilkudziesięciu dziennikarzy. Byli to m.in.: Marian Brandys, Zygmunt Broniarek, Michał Hoffman, Kazimierz Koźniewski, Henryk Korotyński, Krzysztof Kąkolewski, Stanisław Cat-Mackiewicz, Edmund Osmańczyk, Jerzy Pański, Jerzy Toeplitz.

Wydział składał się z trzech katedr, w ramach których działały zakłady, co de facto powieliło przedstawioną powyżej strukturę Zakładu Badań Prasoznawczych. Pewną odmianę od powyższego schematu stanowiła Katedra Stosunków i Polityki Międzynarodowej oraz Zakład Stylistyki i Kultury Języka Polskiego.

Warto zwrócić uwagę, że w połowie listopada 1955 roku uczeni warszawscy zorganizowali dwudniową sesję, której tematem było „formowanie się prasoznawstwa jako nowej dyscypliny naukowej”⁵. Rok później zorganizowano drugą sesję z udziałem gości ze Związku Radzieckiego. W tym samym czasie Mieczysław Kafel wystąpił z postulatem wyodrębnienia prasoznawstwa jako samodzielnej dyscypliny naukowej⁶.

„Uzupełnieniem niejako działalności Zakładu Badań Prasoznawczych była druga placówka tego typu. Zorganizowała ją, powołana przez Zarząd Główny RSW »Prasa« Komisja Prasoznawcza w Krakowie w lipcu 1956 r. pod nazwą Krakowski Ośrodek Badań Prasoznawczych”⁷. Organizatorami tej placówki byli: Jan Kalkowski, Mieczysław Kieta, Ryszard Kosiński, Jerzy Koszałek, Ignacy Krasicki, Edmund Król i Zofia Lenartowska.

Pierwotnym celem nowego ośrodka miało być: badanie czytelnictwa prasy krakowskiej, porządkowanie źródeł i napisanie monografii tej prasy, badanie problemów związanych z produkcją prasy oraz prowadzenie bibliografii prasoznawczej⁸. Dość szybko cele te zmodyfikowano i poszerzono określając trzy kierunki badań dotyczące: historii prasy, prasy współczesnej oraz techniki wydawniczej. Nieco później pojawił się cel okolicznościowy i dość oczywisty, jakim było odpowiednie naukowe przygotowanie i uświetnienie obchodów 300. rocznicy powstania prasy polskiej. Jednym z jego elementów było wydanie pracy Jana Lankaua (1890–1972) *Prasa*

⁴ *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*, red. naukowy P.M. Majewski, Warszawa 2016, s. 79.

⁵ M. Kafel, *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Warszawa 1969, s. 79.

⁶ Tenże, *Prasoznawstwo jako nowy kierunek badań naukowych*, „Prasoznawstwo” 1956, nr 1.

⁷ Tenże, *Prasoznawstwo. Wstęp...*, s. 83.

⁸ I. Krasicki, *O krakowskim Ośrodku Badań Prasoznawczych*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 1, s. 5.

*staropolska*⁹. Publikacja ta zapoczątkowała serię wydawniczą *Biblioteka Wiedzy o Prasie*.

Wkrótce w krakowskim OBP (przymiotnika krakowski używano przez pięć lat) zatrudniono byłych pracowników sekcji dziennikarskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego: Władysława Kobylańskiego, Stanisława Petersa, Irenę Tetelowską oraz Mariana Tyrowicza. Podjęto kolejne badania: nad teorią prasoznawstwa oraz nad językiem prasy. Te ostatnie prowadził, początkowo wspólnie z Marią Kniaginową¹⁰, Walery Pisarek (1931–2017)¹¹. Nadto podjęto badania nad ekonomiką prasy oraz powołano sekcję dokumentacji prasowej, która przez kolejne dekady była domeną Sylwestra Dzikiego (1932–2015)¹².

W 1962 roku ukonstytuowała się Rada Naukowa OBP. Jej przewodniczącym został profesor Zenon Klemensiewicz, a jego zastępcami: prezes RSW „Prasa” Tadeusz Galiński i profesor Kazimierz Dobrowolski¹³. Pierwszym dyrektorem OBP był Ignacy Krasicki. W 1961 roku funkcję tę objęła Irena Tetelowska (1927–1969) i pełniła ją do swej tragicznej śmierci¹⁴.

Krakowski OBP rozpoczął wydawanie swego czasopisma. W 1957 roku ukazały się na prawach rękopisu dwa powielane numery „Biuletynu Prasoznawczego”. W 1958 roku „Biuletyn” przekształcono w kwartalnik „Prasa Współczesna i Dawna”, od 1960 roku wychodzący pod tytułem „Zeszyty Prasoznawcze”.

Trzecim ośrodkiem, który przyczynił się do ukonstytuowania prasoznawstwa była Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku Polskiej Akademii Nauk. Placówka o podobnej nazwie funkcjonowała w strukturach PAN już od 1952 roku. Nosiła nazwę Zakład Historii Czasopiśmiennictwa i kierowana była przez Józefa Chałasińskiego. Był to de facto swoisty „przetrwaliak” polskiej socjologii, któremu co prawda zlecano badania nad historią prasy, ale nie odnotował on w tej materii zbyt licznych sukcesów¹⁵.

⁹ J.E. Lankau, *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie (1513–1729)*, Kraków 1960.

¹⁰ M. Kniaginowa, W. Pisarek, *Poradnik językowy. Podręcznik dla pracowników prasy, radia i telewizji*, wyd. I Kraków 1965, wyd. II Kraków 1969; tychże, *Język wiadomości prasowych, Biblioteka Wiedzy o Prasie. Seria B*, t. 9, Kraków 1966; tychże, *Wyrazy i zdania reportażu*, Materiały OBP, z. 3, Kraków 1969.

¹¹ Zob.: *Profesor zw. dr hab. Walery Pisarek: językoznawca i medioznawca*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, nr 4; A.J. Cieślukowa, *Walery Pisarek (1931–2017)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, nr 2.

¹² W.M. Kolasa, *Pół wieku z prasą i książką*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1999, z. 2; tenże, *Selekcyjna bibliografia publikacji Sylwestra Dzikiego za lata 1958–2012*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2012, nr 4.

¹³ *Kronika Krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych*, „Prasa Współczesna i Dawna” 1958, nr 1, s. 150–152.

¹⁴ *Pamięci Ireny Tetelowskiej i Zenona Klemensiewicza*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1969, nr 3; A. Wróbel, *Irena Tetelowska — żelazna dama*, [w:] *Przodownicy prasy*, pod red. R. Wietoszki, Kraków 2013.

¹⁵ J. Myśliński, *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa...*, s. 187.

Pracownię Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego powołano w grudniu 1957 roku dzięki staraniom Henryka Jabłońskiego. Chociaż ten socjalistyczny działacz zapamiętany zostanie zapewne z powodu kontrowersyjnych dokonań politycznych, to wypada jednak zauważyć, że miał on niemałe zasługi na polu badań prasoznawczych. To właśnie na jego seminarium naukowym prowadzonym w Instytucie Historii Uniwersytetu Warszawskiego wypracowano zręby współczesnej metodologii badań nad historią prasy polskiej. Ponieważ od 1955 roku był sekretarzem naukowym PAN udało mu się nadać badaniom tym odpowiedni kształt organizacyjny.

Wobec tego, że Henryka Jabłońskiego absorbowały inne obowiązki, pierwszym kierownikiem Pracowni został Zbigniew Marciniak, którego w 1959 roku zastąpił Józef Skrzypek (1905–1974)¹⁶. Do największych osiągnięć tego drugiego zaliczyć można rozpoczęcie gromadzenia materiałów do bibliografii prasy polskiej, a następnie podjęcie prac nad podręcznikiem jej historii oraz uruchomienie w 1962 roku „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, który w 1976 roku przekształcono w „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”. „Kwartalnik” redagował, aż do jego zamknięcia w 1993 roku, Jerzy Myśliński.

Oprócz już wymienionych w skład pierwszego zespołu Pracowni wchodził: Jerzy Łojek, Zenon Kmiecik, Andrzej Paczkowski, Eugeniusz Rudziński, Aleksandra Garlicka, Andrzej Notkowski, Regina Jarugowa i Czesława Rusiecka. Zespół ten prowadził prace dokumentacyjne i monograficzne, które zyskały edytorski kształt m.in. w publikacjach dotyczących prasy warszawskiej, galicyjskiej, prasy ruchu ludowego oraz koncernów wydawniczych Drugiej Rzeczypospolitej.

Pierwsze dziesięciolecie funkcjonowania Pracowni podsumowała ogólnopolska konferencja naukowa zatytułowana *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej* zorganizowana wspólnie z krakowskim OBP RSW „Prasa”. Konferencję tę przygotowano pod protektoratem ministra oświaty i szkolnictwa wyższego Henryka Jabłońskiego. W kilkudniowych obradach wzięło udział kilkadziesiąt osób reprezentujących nie tylko organizatorów, ale i największe polskie i zagraniczne ośrodki akademickie.

Wygłoszono 24 referaty. Przedyskutowano je w trzech sekcjach: metodologicznej, historii prasy polskiej, historii prasy Polski Ludowej¹⁷. Dyskusja znacznie wykraczała poza założone historyczne ramy. Analizowano bowiem nie tylko dzieje prasy polskiej, ale jej socjologię, szkolnictwo dziennikarskie, terminologię prasoznawczą, prasę lokalną oraz język mediów. Bez wielkiej przesady można stwierdzić, że podczas konferencji zdefiniowano polski model badań nad historią prasy oraz doprecyzowano wybrane aspekty badań prasoznawczych.

¹⁶ Z. Kmiecik, *Wspomnienia o Józefie Skrzypku*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1977, t. 16, nr 2, s. 162–163.

¹⁷ *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*, t. 1: Warszawa 1967, t. 2: Warszawa 1968.

2. Metodologia

W sumie więc na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku funkcjonowały trzy ośrodki prasoznawcze. Wydawano trzy czasopisma naukowe, a prasoznawstwem zajmowało się blisko sto osób, w tym kilku profesorów. Wywodzili się oni przede wszystkim z nauk historycznych i filologicznych. Było też kilku socjologów i prawników.

Niezależnie od dyscyplin naukowych, z których wyrastali ci uczeni, mieli oni świadomość, że prasoznawstwo definiowane być powinno nie tylko poprzez przedmiot swych badań, ale niezbędna jest mu też własna samoistna metodologia. Dowodzą tego np. prace historyka Mariana Tyrowicza (1901–1989)¹⁸. Przewodził on sekcji historycznej w Komitecie Redakcyjnym „Prasy Współczesnej i Dawnej”. Zgromadził wokół siebie w miarę liczne grono współpracowników, co skutkowało tym, że ponad 40 procent zawartości tego pisma dotyczyło historii prasy polskiej. Nieco niższe wskaźniki odnotowano w „Zeszytach Prasoznawczych”. Niemniej jednak w latach 60. XX wieku było to jeszcze blisko 30 procent zawartości, a dopiero później wskaźnik ten spadł do kilkunastu procent¹⁹.

Ta początkowo wysoka reprezentacja tekstów historycznych w czasopiśmie fachowo-naukowym RSW wynikała z obchodów 300-lecia prasy polskiej. Innych pretekstów dla artykułów historycznych publikowanych na łamach „Zeszytów Prasoznawczych” dostarczały kolejne rocznice powołania RSW oraz prace nad „Słownikiem publicystów i dziennikarzy polskich”. Słownik ten nigdy nie ujrzał światła dziennego, niemniej jednak redakcja dysponowała ok. 800 biogramami, które sukcesywnie publikowano na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”. W sumie więc historia prasy kładła najszerze fundamenty pod polskie prasoznawstwo.

Mając tego świadomość Marian Tyrowicz opublikował tekst dotyczący metodologii badań nad historią prasy²⁰. Proponował on, tak jak inni prasoznawcy, holistyczny model analizy. Zaczął swe rozważania od stwierdzenia, że „badania dziejów prasy nie można traktować na równi z historycznymi badaniami zjawisk literackich”. Przesądzało o tym kilka faktów, np. to, że działalność prasowa w znacznie większym stopniu niż literacka uzależniona jest od czynnika finansowego, czy też wielkości nakładu i sprawności kolportażu prasy, co w przypadku dzieł literackich nie ma aż tak istotnego znaczenia.

¹⁸ J. Kozak, *Doktorat honoris causa profesora doktora Mariana Tyrowicza*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1989, nr 1, s. 163–164; P. Dubiel, *40 lat wspólnie z Profesorem Marianem Tyrowiczem (1901–1990)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 1, s. 115–117.

¹⁹ A. Cieślakowa, *Historia mediów na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości [1957–2012]. Metody — tematy — autorzy*, red. M. Kawka, R. Filas, P. Płaneta, Kraków 2016, s. 415.

²⁰ M. Tyrowicz, *Zadania badawcze historii prasy polskiej*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2.

Chociaż postulaty badawcze Tyrowicza odnosiły się do prasy wydawanej w zamkniętych epokach historycznych, to miały uniwersalny charakter i można było je traktować jako schemat możliwy do wykorzystania w badaniach nad prasą współczesną. Zaproponował on w miarę szeroki obszar analizy. Zalecał aby badać „genezę organu” czyli uwarunkowania społeczne, gospodarcze i polityczne, które mogły wpływać na powstanie tytułu prasowego. Nadto trzeba było zainteresować się typologią prasy, typograficzną jej konstrukcją oraz używanymi w niej gatunkami dziennikarskimi. Prasoznawstwo powinno nadto badać „podstawy finansowe”, organizację pracy redakcyjnej i „technikę redakcyjno-wydawniczą”. Powinno również zajmować się „rozpowszechnianiem prasy” rozumianym zarówno jako kolportaż, ale też badanie wpływu na audytorium. W końcu cytowany autor proponował badanie środowiska twórców prasy.

Prace historyczno-prasoznawcze związane z „Merkuriuszem” i 300-leciem prasy polskiej nie zyskały uznania historyków. Ich wątpliwości bodaj najszerzej zaprezentował Adam Kersten. Swą krytykę rozpoczął od przypomnienia, że Mieczysław Kafel postulując wyodrębnienie prasoznawstwa uznał, że „zadanie główne polegać będzie na przedstawieniu w historycznym świetle mechanizmu działania prasy, instytucji z nią powiązanych, metod jej pracy itd.”²¹ Prasoznawstwo zatem miało się zajmować historią prasy w ujęciu szerszym, niż historia. Aby tak się stało — zastrzegł Kersten — prasoznawcy musieliby jednak prowadzić gruntowne badania o wymiarze socjologicznym, sięgać po różnorodne źródła i nie ograniczać się jedynie do prasy. Taka analiza wymagała „pełnego opanowania warsztatu historycznego i głębokiej znajomości epoki”²².

Kersten analizując prasoznawcze publikacje dotyczące „Merkurusza” dowodził, że tak się nie stało. Prasoznawcy nie dokonali pełnego przeglądu źródeł, tj. „setek woluminów i tysięcy listów”. Uważał, że „ta praca jest możliwa i realna nawet dla jednego człowieka, nie mówiąc już o zespole. Znow jednak jest to normalne badanie historyczne, nie posiadające jakichkolwiek cech prasoznawczych”²³.

Z jeszcze ostrzejszą krytyką artykułu Mieczysława Kafla wystąpił literaturoznawca Kazimierz Budzyk. Stwierdził on, że

O niedojrzałości metodologicznej prasoznawstwa polskiego świadczy przede wszystkim fakt implikowania w najrozmaitszych wystąpieniach nader zewnętrznych kryteriów klasyfikacji nauk. Prasoznawcy twierdzą, iż zdołali wyodrębnić swą dyscyplinę wśród in-

²¹ M. Kafel, *Prasoznawstwo jako nowy kierunek badań naukowych*, „Prasoznawstwo” 1956, nr 1, s. 10.

²² A. Kersten, *W sprawie badań nad początkami prasy polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, nr 1, s. 73. Zob. też: T. Butkiewicz, *Z problemów badań historycznoprasowych*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 3 oraz B. Krzywobłocka, *Prasa jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 3.

²³ A. Kersten, *W sprawie badań...*, s. 83.

nych nauk społecznych [bo] zgromadzili oni grupę ludzi, którzy wybrali sobie należący tu kompleks zagadnień jako swoją specjalność²⁴.

Budzyk uważał, że o powstaniu nauki nie może przesądzać jedynie powołanie placówek badawczych. Musi powstać samoistna metodologia. To co proponował Kafel, a więc odkrywanie nowych faktów i budowanie na nich teorii, która będzie weryfikowana w praktyce, było jedynie formalnym zadośćuczynieniem marksizmowi narzucającemu takie schematy. Systematyzowanie faktów i ich opis nie czyni jeszcze nauki. „Trzeba tutaj z całym naciskiem podkreślić: są to bardzo cenne poczynania o charakterze dydaktyczno-zawodowym, jednakże nie mają one nic wspólnego z nauką.”²⁵ Aby było można mówić o prasoznawstwie jako nauce niezbędne jest postrzeganie prasy w kontekście społecznym, a zatem odpowiadanie na pytania w jakich warunkach ona działa i jaki ma wpływ na opinię publiczną.

Budzyk wysunął też zarzut nie trafnego określenia przez prasoznawców przedmiotu badań. Uważał, że prasa periodyczna nie może być samoistnym ich przedmiotem. W jego rozumieniu prasa ta w niczym nie różniła się od książki²⁶. Zauważał jednak, że prasa była dziełem zbiorowym oraz przypisywał jej funkcje ideologiczne.

W pewnym sensie na te krytyczne uwagi i postulaty badawcze odpowiedział uczeń Floriana Znanieckiego Stanisław Orsini-Rosenberg²⁷. Opublikował dwa artykuły przypominające socjologiczne korzenie prasoznawstwa. W swej analizie zawarł tezę, że badania będą miały sens, gdy odpowiedzą na pytania dotyczące wzajemnych wpływów prasy i społeczeństwa²⁸. Relację tę opisał następującą formułą: „wysuwają się tutaj na czoło następujące problemy: kto, kogo, jakimi metodami i z jakim wynikiem urabia”²⁹.

Chociaż Orsini-Rosenberg był socjologiem, to definiował media prasoznawczo jako „zespół wiadomości i materiałów publicystycznych, utrwalony i pomnożony technicznie, dostępny wszystkim i ukazujący się zasadniczo w regularnych odstępach czasu, pod tym samym tytułem i w numeracji bieżącej”³⁰.

²⁴ K. Budzyk, *Niektóre problemy metodologiczne badań prasoznawczych*. „Prasa Współczesna i Dawna” 1958, nr 3, s. 46.

²⁵ Tamże, s. 48.

²⁶ Zob. też. K. Budzyk, *Z badań nad prasą współczesną i czytelnictwem*, „Przegląd Humanistyczny”, 1957, t. 1, nr 3 oraz polemikę: A. Lam, *Wiedza o prasie a wiedza o książce*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1958, nr 1–2.

²⁷ Oprócz artykułów przytoczonych w tej pracy Orsini-Rosenberg był autorem nie opublikowanych monografii *Socjologia prasy* oraz *Prasa jako wytwór społeczny*.

²⁸ S. Orsini-Rosenberg, *Miejsce socjologii prasy w prasoznawstwie*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 2, s. 58.

²⁹ S. Orsini-Rosenberg, *Pojęcie i problemy podstawowe związane z socjologią prasy*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 4, s. 25.

³⁰ Tamże, s. 55.

Orsini-Rosenberg, analizując różnice między historią a socjologią prasy, wychodził z założenia, że historyk bada zjawiska konkretne, niepowtarzalne, a socjolog — zjawiska zasadniczo powtarzalne i typowe³¹. W jego ujęciu historia powinna zajmować się zagadnieniami powstania prasy i jej rozwoju w poszczególnych krajach, periodyzacją, typologią, analizą podmiotów, które prasę kształtowały, warunkami gospodarczymi i technicznymi, w których się rozwijała oraz jej wpływem na społeczeństwo. Zjawiska te i procesy historia prasy powinna badać na tle konkretnych uwarunkowań społecznych.

Socjologia prasy to natomiast nadbudowa teoretyczna nad faktami czerpanymi z dziejów czasopiśmiennictwa w różnych państwach i epokach. Socjologia prasy powinna postrzegać czasopiśmiennictwo jako czynnik kształtujący społeczeństwo oraz badać funkcje prasy.

Orsini-Rosenberg interesował się także społecznymi rolami dziennikarzy, których podzielił na: zbierających informacje reporterów, publicystów i redaktorów odpowiadających za ostateczny kształt tytułu prasowego.

Tym co utrudniało mu dalsze doskonalenie i spopularyzowanie tej oryginalnej teorii było niedopuszczalne w PRL podejście do kwestii dziennikarskiego profesjonalizmu i etyki. Uważał on, że poza dziennikarstwem pozostaje reklama i propaganda. Prowadzenie działalności propagandowej przez dziennikarzy wykluczało ich z zawodu. Jego poglądy kolidowały zatem z tzw. leninowską koncepcją prasy.

Uwarunkowania społeczno-polityczne były ostatnim elementem określającym fundamenty peerelowskiego prasoznawstwa. Przed 1989 rokiem prasoznawcy nieustannie przypominali, że Karol Marks krytykował cenzurę i z jej powodu rozstał się z „Gazetą Reńską”³².

Dużo ważniejsze były jednak dla nich poglądy Lenina dotyczące prasy. Jak powszechnie wiadomo ten rosyjski polityk pozostawił po sobie kilkanaście tysięcy stron różnej jakości tekstów wydanych po jego śmierci jako *Dziela* w blisko 50 tomach nie tylko po rosyjsku, ale w licznych językach europejskich, w tym po polsku. Z materiału tego wybrano fragmenty wypowiedzi, które w jakimś stopniu odnosiły się do prasy. Na ich podstawie próbowano zbudować koherentną teorię, bo „choć W.I. Lenin nie opublikował żadnego zwartego i konsekwentnie pełnego wykładu teorii prasy, z notatek spisywanych dosłownie przez całe życie wyłania się spójny system poglądów na jej rolę”³³. Kluczowe dla tych spekulacji były dwa artykuły Lenina, w których *expressis verbis* wypowiedział się on o mediach. W pierwszym z nich stwierdził, że „czasopismo powinno służyć głównie propagandzie, gazeta zaś – głów-

³¹ Tamże, s. 56.

³² Por. I. Tetelowska, J. Szewczyk, *Marks i Engels o prasie*, [w:] I. Tetelowska, *Szkice prasoznawcze*, Kraków 1972.

³³ Tamże, s. 27.

nie agitacji”³⁴. W drugim natomiast uznał, że „pismo to nie tylko kolektywny propagandysta i kolektywny agitator, lecz również kolektywny organizator”³⁵.

Myśl tę rozwinął Józef Stalin, który

użyje wręcz sformułowania „opinia publiczna” i w jednym ze swych przemówień wprowadzi popularne potem porównanie prasy z pasem transmisyjnym, łączącym (jak pas dwa koła) partię z masami, w celu ukazywania rzeczywistości społecznej już nie tylko od strony rządzących (to znaczy kierowania i kształtowania postaw odbiorców), ale również od strony rządzonych, czyli odzwierciedlenia ich opinii³⁶.

Odwołując się do tych stwierdzeń przyjmowano, że prasa ma służyć edukacji mas robotniczych, koncentrować ich uwagę na kwestiach ekonomicznych, a zarazem ściśle wiązać z partią komunistyczną. Kolejnym krokiem wynikającym z tego podejścia było sformułowanie koncepcji „prasy nowego typu” – partyjnej i ludowej. Ostateczną tego konsekwencją był podział mediów na „socjalistyczne” i „burżuazyjne”³⁷.

Jedynie z kronikarskiego obowiązku zauważmy, że przed 1989 rokiem niemal wszyscy polscy prasoznawcy z różnych powodów opublikowali chociaż jeden tekst, w którym zajmowali się „leninowską koncepcją prasy” lub „prasą nowego typu”. Dzisiaj można jedynie wyrazić zdumienie gdy czyta się, że

Ogólna Leninowska teoria prasy jest w istocie absolutnie trwała, tak trwała, że współczesna nauka o środkach masowego przekazu (tj. nauka, której wtedy, gdy Lenin pisał swoje prace, w ogóle nie było) bądź zupełnie nie wyszła poza nią, bądź też często nie osiągnęła jeszcze jej poziomu generalizacji, gubiąc się w nadmiernym empiryzmie³⁸.

Jak już sygnalizowano, podstawowy wkład w ukonstytuowanie się prasoznawstwa miał Mieczysław Kafel (1912–1971)³⁹. Przed wojną i tuż po niej pracował jako dziennikarz i redaktor. Na jego życie zawodowe i prowadzone badania istotny wpływ mieli wykładowcy Wyższej Szkoły Dziennikarskiej, a zwłaszcza Stanisław Jarkowski. Kafel był jednym z założycieli powstałego w Paryżu w 1957 roku pod auspicjami UNESCO International Association for Mass Communication Research (IAMCR)⁴⁰.

³⁴ W.I. Lenin, *Projekt oświadczenia redakcji pism „Iskra” i „Zaria”*, [w:] *Lenin o prasie: wybór z pism*, wybór tekstów i wstęp I. Tetelowska, Warszawa – Kraków 1970, s. 33.

³⁵ W.I. Lenin, *Od czego zacząć?*, tamże, s. 40.

³⁶ I. Tetelowska, *Trwałość leninowskich koncepcji prasy nowego typu. Wstęp do problematyki*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1, s. 11.

³⁷ Por. hasło „Prasa nowego typu”, [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976.

³⁸ *Lenin o prasie...*, s. 20.

³⁹ B. Gołka, *Mieczysław Kafel (1912–1971)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, t. 11, nr 1; M. Czajkowska, *Pamięci Mieczysława Kafla*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1971, nr 2.

⁴⁰ Zob.: <https://iamcr.org/in-retrospect/preparation> [dostęp: 11.07.2020].

Kafel swój paradygmat badań prasoznawczych budował stopniowo. Jak już wiemy w 1956 roku wystąpił z postulatem wyodrębnienia prasoznawstwa z nauk społecznych. W 1959 roku powielono jego, liczący 143 stronice, skrypt zatytułowany *Wstęp do prasoznawstwa*⁴¹. W kolejnych latach ukazywały się artykuły, które dopełniły tę pracę i złożyły się na liczące 255 stronice *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*⁴². Publikowano je na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”, „Kultury i Społeczeństwa”, wydawanego przez UW „Biuletynu Prasoznawczego”, w meksykańskim „Ciencias Políticas y Sociales”, czeskim „Noviniarskim Sborniku” oraz ekwadorskim wydawnictwie „Teoría y practica de la prensa”. Kafel swoje poglądy na temat prasoznawstwa prezentował też podczas konferencji i wykładów prowadzonych poza granicami kraju.

Autor swe *Prasoznawstwo* podzielił na dziesięć rozdziałów. W pierwszym z nich zaprezentował „środki informacji masowej” nie ograniczając się jedynie do prasy, ale pisał też o radiofonii i telewizji. Następnie scharakteryzował początki badań nad prasą, tradycje prasoznawstwa polskiego, polskie ośrodki badań prasoznawczych, kierunki i działy badań, współczesne mu problemy badań nad prasą, szkolnictwo dziennikarskie oraz współpracę międzynarodową.

Dla naszych potrzeb szczególnie istotne były: rozdział piąty dotyczący zadań i przedmiotu prasoznawstwa oraz rozdział szósty traktujący o metodach badawczych.

W ujęciu Kafła prasoznawstwo powinno zajmować się „środkami informacji masowej” jako całością, ale badania te dotyczyć mogły tylko prasy, radia, telewizji oraz kroniki filmowej⁴³. Zaproponował on zatem holistyczne spojrzenie na media, ale poza obszarem analizy pozostawił inne formy komunikacji społecznej. W jego ujęciu „»prasoznawstwo« oznaczało zatem badanie wszystkich środków informacji masowej”⁴⁴.

Kafel uważał, że przedmiotem badań prasoznawczych są:

- 1) twórcy oraz metody i organizacja ich pracy i twórczości,
- 2) wytwór ich pracy i jego technika,
- 3) zawartość i treść utworu oraz wytworu dziennikarskiego,
- 4) proces przekazu treści informacyjnych,
- 5) warunki społeczne działania i oddziaływania prasy,
- 6) skutki i efekty działalności prasowej.

Wszystkie te zjawiska i procesy muszą być badane we wzajemnym powiązaniu. Wyznacznikiem limitującym taki bądź co bądź szeroki przedmiot jest praca i twórczość dziennikarza. Gdzie ten element nie występuje, tam kończy się zainteresowanie naukowe prasoznawcy⁴⁵.

⁴¹ M. Kafel, *Wstęp do prasoznawstwa*, Warszawa 1959.

⁴² Tenże, *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Warszawa 1966.

⁴³ Tenże, *Prasoznawstwo...*, s. 90.

⁴⁴ Tamże, s. 100.

⁴⁵ Tamże, s. 102.

Istotą prasoznawstwa jest integrowanie metod i technik badawczych starszych dyscyplin naukowych. Prasoznawcy aby tego dokonać muszą ściśle współpracować z dyscyplinami pokrewnymi lub pogranicznymi. Kafel uznał, że metody badań prasoznawczych podzielić można na te, które wprost przejęto z innych dyscyplin oraz na metody adaptowane dla potrzeb badań prasoznawczych.

Do pierwszej grupy zaliczył: wywiedzioną z nauk historycznych analizę i krytykę źródeł oraz piśmiennictwa, właściwe socjologii metody statystyczne, badania terenowe oraz analizę treści rozumianą jako technikę interpretacji materiałów jakościowych zebranych w badaniach terenowych.

Wśród metod adaptowanych na potrzeby prasoznawstwa znalazły się: eksperyment, obserwacja oraz ilościowa analiza zawartości prasy. Tę ostatnią uznał za metodę własną prasoznawstwa zwracając uwagę, że wypada ją wzbogacić o analizę „stopnia uwidocznienia” materiału prasowego⁴⁶.

Z koncepcją prasoznawstwa sformułowaną przez Mieczysław Kafla polemizowała Irena Tetelowska. Uznała ona, że nie jest możliwe powołanie jednej zintegrowanej nauki badającej wytwory pracy dziennikarzy, albowiem poza obszarem analizy pozostaną różnorodne aspekty komunikowania masowego. Badania mediów winny być prowadzone przez reprezentantów różnych — starszych dyscyplin szczegółowych. Z racji złożoności przedmiotu analizy „mamy tutaj [...] do czynienia z technologią, tzn. poznaniem, którego celem jest służyć realizowaniu celów praktycznych wyznaczonych przez obiektywne potrzeby”⁴⁷.

Tetelowska nie opowiedziała się ani za koncepcją sumowania wyników dostarczanych przez różne dyscypliny, ani za ich porządkowaniem w ramach jednej z dyscyplin. Wybrała trzecią drogę „wspólne wypracowanie przez zainteresowane dyscypliny problematyki badawczej, która miałaby ukazywać podstawowe i wspólne aspekty rzeczywistości badanej z różnych punktów widzenia”⁴⁸.

Mimo powyższej krytyki Kafel swej koncepcji nie zmienił. Drugie wydanie jego *Prasoznawstwa* było niemal identyczne z pierwszym. Można zatem stwierdzić, że stworzył on pierwszy, w miarę kompleksowy i spójny, paradygmat prasoznawstwa. Obraz stanu ówczesnych metod i technik badawczych oraz paradygmatu prasoznawstwa dopełniła trzytomowa publikacja zredagowana przez Kafla pod tytułem *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*⁴⁹. Zawierała ona 37 artykułów, w których zaprezentowano najistotniejsze problemy metodologiczne i badawcze ówczesnych prasoznawców.

Ten sam paradygmat polskich badań prasoznawczych na nieco wyższym poziomie ogólności sformułowali po śmierci Tetelowskiej pracownicy OBP. W początkach lat siedemdziesiątych uznali oni, że paradygmat ten był:

⁴⁶ Tamże, s. 109.

⁴⁷ I. Tetelowska, *Próba określenia przedmiotu nauki o środkach masowego przekazu informacji*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1965, nr 1, s. 13.

⁴⁸ Tamże, s. 16. Zob. też, *Polska koncepcja prasoznawstwa*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1.

⁴⁹ *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, pod red. M. Kafla, t. 1–3, Warszawa 1969–1971.

- 1) marksistowski — bo uwzględniał uwarunkowania klasowe, opierał się na marksistowskiej teorii rozwoju społecznego i wykorzystywał marksistowską metodologię badań społecznych;
- 2) procesualny — ze względu na traktowanie komunikowania masowego jako procesu społecznego;
- 3) konektywny — ze względu na postulat łączenia wszystkich faz komunikacji społecznej;
- 4) missocentryczny — bo traktował analizę zawartości jako punkt wyjścia dla dalszych badań;
- 5) dynamiczny — ponieważ postulował ujmowanie zjawisk w aspekcie dynamicznym i ujawniał tendencje rozwojowe;
- 6) kwantytatywny — ze względu na dążenie do przedstawiania badanych zjawisk w kategoriach ilościowych;
- 7) funkcjonalno-instrumentalny — bo poszukiwał odpowiedzi na pytania jak działa prasa i jakie funkcje realizuje;
- 8) prakseologiczny — ponieważ postrzegano go jako multidyscyplinarną technologię służącą usprawnieniu komunikowania⁵⁰.

Jak zauważył Ryszard Filas ten rozbudowany zapis pełnił trzy funkcje⁵¹. Po pierwsze podsumowywał dotychczasowe doświadczenia, a po drugie kodyfikował metodologiczny schemat niezbędny dla prowadzenia codziennych prac badawczych. Znalazły się w nim też elementy zapowiadające nowy paradygmat polskiego medioznawstwa, w którym uczeni, nie zapominając o badaniu mediów, skupili uwagę na komunikacji społecznej.

Jak zatem mogliśmy się przekonać polski paradygmat prasoznawczy w mniej więcej podobnym stopniu odwoływał się do nauk humanistycznych i społecznych. Tzw. odwilż październikowa stworzyła warunki dla wznowienia badań społecznych oraz powołania instytucji, dzięki którym podjęto badania prasoznawcze. Paradygmat interesującej nas dyscypliny naukowej budowany był stopniowo, a zawdzięczamy go przede wszystkim Mieczysławowi Kafłowi. Niemniej jednak jego metodologiczne propozycje nie zyskały akceptacji całego środowiska prasoznawców. Dlatego też można przyjąć, że podobnie jak to miało miejsce w nauce światowej, polskie prasoznawstwo/medioznawstwo już od swych początków charakteryzowało się dużym różnicowaniem paradygmatycznym.

⁵⁰ P. Dubiel, T. Goban-Klas, W. Pisarek, *Prasoznawstwo polskie — tradycje, dorobek, perspektywy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1974, nr 3, s. 10.

⁵¹ R. Filas, *Odkrywanie prasoznawstwa, czyli co i jak badać?*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości...*, s. 102–103.

Bibliografia

- Budzyk K., *Niektóre problemy metodologiczne badań prasoznawczych*, „Prasa Współczesna i Dawna” 1958, nr 3.
- Budzyk K., *Z badań nad prasą współczesną i czytelnictwem*, „Przegląd Humanistyczny” 1957, t. 1, nr 3.
- Butkiewicz T., *Z problemów badań historycznoprasowych*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 3.
- Cieślikowa A., *Historia mediów na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości [1957–2012]. Metody — tematy — autorzy*, red. M. Kawka, R. Filas, P. Płaneta, Kraków 2016.
- Cieślikowa A., *Walery Pisarek (1931–2017)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, nr 2.
- Czajkowska M., *Pamięci Mieczysława Kafła*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1971, nr 2.
- Dubiel P., *40 lat wspólnie z Profesorem Marianem Tyrowiczem (1901–1990)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 1.
- Dubiel P., Goban-Klas T., Pisarek W., *Prasoznawstwo polskie — tradycje, dorobek, perspektywy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1974, nr 3.
- Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*, red. nauk. P.M. Majewski, Warszawa 2016.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976.
- Filas R., *Odkrywanie prasoznawstwa, czyli co i jak badać?*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości [1957–2012]. Metody — tematy — autorzy*, red. M. Kawka, R. Filas, P. Płaneta, Kraków 2016.
- Golka B., *Mieczysław Kafel (1912–1971)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, t. 11, nr 1.
- Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*, t. 1: Warszawa 1967, t. 2: Warszawa 1968.
- Internetowa witryna IAMCR. <https://iamcr.org/in-retrospect/preparation>.
- Kafel M., *Prasoznawstwo jako nowy kierunek badań naukowych*, „Prasoznawstwo” 1956, nr 1.
- Kafel M., *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Warszawa 1966.
- Kafel M., *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Warszawa 1969.
- Kafel M., *Wstęp do prasoznawstwa*, Warszawa 1959.
- Kersten A., *W sprawie badań nad początkami prasy polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, nr 1.
- Kmieć Z., *Wspomnienia o Józefie Skrzyпку*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1977, t. 16, nr 2.
- Kniaginina M., Pisarek W., *Poradnik językowy. Podręcznik dla pracowników prasy, radia i telewizji*, wyd. I Kraków 1965, wyd. II Kraków 1969.
- Kniaginina M., Pisarek W., *Język wiadomości prasowych*, Biblioteka Wiedzy o Prasie. Seria B, t. 9, Kraków 1966.
- Kniaginina M., Pisarek W., *Wyrazy i zdania reportaży*, Materiały OBP, z. 3, Kraków 1969.
- Kolasa W.M., *Pół wieku z prasą i książką*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1999, z. 2.

- Kolasa W.M., *Selekcyjna bibliografia publikacji Sylwestra Dzikiego za lata 1958–2012*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2012, nr 4.
- Kozak J., *Doktorat honoris causa profesora doktora Mariana Tyrowicza*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1989, nr 1, s. 163–164.
- Krasicki I., *O krakowskim Ośrodku Badań Prasoznawczych*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 1.
- Kronika Krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych*, „Prasa Współczesna i Dawna” 1958, nr 1.
- Krzywobłocka B., *Prasa jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 3.
- Kuhn T.S., *Struktura rewolucji naukowych*, tłum. H. Ostromecka, red. i posłowie S. Amsterdamski, Warszawa 1968.
- Lam A., *Wiedza o prasie a wiedza o książce*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1958, nr 1–2.
- Lankau J.E., *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie (1513–1729)*, Kraków 1960.
- Lenin W.I., *Od czego zacząć?*, [w:] *Lenin o prasie: wybór z pism*, wybór tekstów i wstęp I. Tetelowska, Warszawa – Kraków 1970.
- Lenin W.I., *Projekt oświadczenia redakcji pism „Iskra” i „Zaria”*, [w:] *Lenin o prasie: wybór z pism*, wybór tekstów i wstęp I. Tetelowska, Warszawa – Kraków 1970.
- Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, pod red. M. Kafla, t. 1–3, Warszawa 1969–1971.
- Mielczarek T., *Początki polskich badań prasoznawczych*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, z. 4.
- Myśliński J., *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958–1993)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1.
- Orsini-Rosenberg S., *Miejsce socjologii prasy w prasoznawstwie*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 2.
- Orsini-Rosenberg S., *Pojęcie i problemy podstawowe związane z socjologią prasy*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 4.
- Pamięci Ireny Tetelowskiej i Zenona Klemensiewiczza*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1969, nr 3.
- Profesor zw. dr hab. Walery Pisarek: językoznawca i medioznawca*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, nr 4.
- Tetelowska I., *Polska koncepcja prasoznawstwa*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1.
- Tetelowska I., *Próba określenia przedmiotu nauki o środkach masowego przekazu informacji*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1965, nr 1.
- Tetelowska I., Szewczyk J., *Marks i Engels o prasie*, [w:] I. Tetelowska, *Szkice prasoznawcze*, Kraków 1972.
- Tetelowska I., *Trwałość leninowskich koncepcji prasy nowego typu. Wstęp do problematyki*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1.
- Tyrowicz M., *Zadania badawcze historii prasy polskiej*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2.
- Wróbel A., *Irena Tetelowska — żelazna dama*, [w:] *Przodownicy prasy*, pod red. R. Wietoski, Kraków 2013.